

DOROTA GREGOROWICZ*

 <https://orcid.org/0000-0002-7443-7737>

MIESZCZAŃSKA KARIERA W SZLACHECKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ?
FRANCESCO DE GRATTA I JEGO SOCIAL NETWORK**

Abstract

A Bourgeois Career in the Nobles' Commonwealth?
Francesco De Gratta and his Social Network

Michał Salamonik published his doctoral dissertation in 2017. The book addresses an important topic of the presence of the bourgeois in the early modern Polish-Lithuanian state. This is a biographical account and a study of the career of Francesco De Gratta, a citizen of Gdańsk of Italian origin. The purpose of the article is to present the subject matter from the perspective of original methodology used by the author: social network analysis, evaluation of the narrative based on it and the effectiveness of its use in historiography. It also contains reflections on the legitimacy of using studies of relationship and networks (family, work, financial) and broadly understood quantitative methods for biographical research. The article also poses a question of the extent to which one can speak of planning or deliberately constructing the bourgeois career within the social and political structures of the seventeenth-century Polish-Lithuanian Commonwealth. The presented analysis has shown that the application of the SNA methodology for creating biographies should be considered interesting and useful, especially when the social connections of the main character are closely connected with other spheres of his activity. It seems that a study from the social network perspective gives the entitlement to studying characters that are understood as integral elements of social processes and relations, which adds a great research value of this approach.

Keywords: Gdańsk; seventeenth century; bourgeoisie; immigration; post office; royal secretariat; coining; social network analysis; biography; methodology

* Instytut Historii, Uniwersytet Śląski w Katowicach;
stypendystka korzystająca ze wsparcia finansowego Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP)
 dorota.gregorowicz@us.edu.pl

** Michał SALAMONIK, *In Their Majesties' Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk* (Södertörn Doctoral Dissertations 133), Elanders, Stockholm 2017, ss. 347, ISBN: 978-91-87843-85-3

Nadesłany 16.09.2021; Nadesłany po poprawkach 24.02.2022; Zaakceptowany 5.04.2022

Książka będąca punktem wyjścia do niniejszych rozważań jest rozprawą doktorską Michała Salamonika, obronioną w 2017 r. na uniwersytecie Södertörns högskola w Sztokholmie. Została opublikowana w języku angielskim i stanowi metodologicznie interesującą monografię o solidnej podstawie źródłowej. Jej tytuł: *In Their Majesties' Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk* jest dość rozbudowany, ale w sposób właściwy przedstawia treść publikacji, której głównym bohaterem jest poczmistrz, kupiec, mincerz i sługa królewski włoskiego pochodzenia, urodzony, rezydujący i działający w XVII-wiecznym Gdańsku. Wątpliwości może jedynie budzić niezawarcie w tytule informacji na temat działalności pocztowej głównego bohatera, która w rozwoju jego kariery odgrywała rolę kluczową.

Z tytułu recenzowanej pracy, sugerującego wyraźnie jej profil biograficzny, nie dowiemy się również, że autor wykorzystuje metodologię *Social Network Analysis* (SNA)¹, współcześnie intensywnie rozwijającą się w obszarze badań nad szeroko pojętą historią kontaktów i komunikacji (społecznej, pocztowej, handlowej, dyplomacji etc.). SNA wywodzi się z nauk socjologicznych i nie dziwi to, że jest ona chętnie wykorzystywana w szwedzkiej humanistyce, którą charakteryzuje interdyscyplinarność i metodologiczna hybrydowość. Sam autor określa swoją pracę jako biografię z punktu widzenia sieci (kontaktów) (*biography with a network perspective, nätverks biografii*), rodzaj biografii interpretacyjnej². Z punktu widzenia konstruowania biografii SNA jest metodą, która kładzie nacisk przede wszystkim na różnego typu zależności badanej postaci, ich systemową analizę (również ilościową) oraz finalną wizualizację „sieci kontaktów”. Jej elementy postrzegane są następnie jako „interdependent rather than independent”³. To, co najbardziej interesuje Salamonika, to właśnie kontakty, relacje i ich natura, a także współzależności (społeczne, geograficzne, biznesowe) między współpracownikami Francesca De Gratty a nim samym na przestrzeni całego jego życia, jak również ich wpływ na karierę głównego bohatera, stojącego zawsze w centrum całej analizy (EC – *ego-centric*

¹ *Social network analysis* to badanie relacji społecznych pomiędzy grupą postaci, w którym liczą się właśnie kontakty, a nie indywidualne atrybuty. Więzy pomiędzy tymi relacjami mają fundamentalne znaczenie dla zbadania zachowań pojedynczej osoby, podczas gdy ich cechy są prezentowane jako drugorzędne. Por. John SCOTT, *Social Network Analysis*, Los Angeles 2013.

² Autor powołuje się na pracę: Eva ÖSTERBERG, *Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault*, [in:] *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, ed. Kjell PETERSON, Stockholm 1996, s. 328. Zob też: Norman Kent DENZIN, *Interpretive Biography* (Qualitative research methods, 17), Newbury Park 1989; Başak BILECEN, Anna AMELINA, *A Network Approach to Migrants' Transnational Biographies* (Working Paper Series “Gender, Diversity and Migration”, no. 12), Frankfurt am Main 2017.

³ Stanley WASSERMAN, Katherine FAUST, *Social Network Analysis: Methods and Applications* (Structural analysis in the social sciences, vol. 8), Cambridge 1994, s. 4.

*approach*⁴). Stworzona przez autora narracja zbudowana została wokół następującej hipotezy: „The social sphere based on the family’s relationships is connected with the economic sphere related to Francesco De Gratta’s trade affairs and activities within the Polish-Lithuanian mint system. Whereas, the administrative development is based on his activity in the royal postal service” (s. 21).

Praca podzielona została na dziewięć części, z których pierwsza stanowi *de facto* wstęp, a ostatnia – zakończenie. Podział książki, zarówno na rozdziały, jak i na podrozdziały (niejednokrotnie niezwykle krótkie – co nie jest jednak wadą pracy, bo ułatwia jej odbiór) jest czytelny i logiczny. Świadczy to o umiejętnym wyodrębnieniu przez autora kluczowych problemów poddanych analizie.

Rozdział pierwszy i jednocześnie wprowadzenie do badanej tematyki (*Introduction*, s. 21–56) przedstawia główne cele i koncepcję metodologiczną pracy. Z punktu widzenia recenzentki jest to szczególnie interesujące, biorąc pod uwagę to, że SNA w praktyce jest wciąż z oporami wykorzystywane przez historyków, a w polskiej historiografii, jako metoda, pozostaje właściwie nieobecne. We wstępie zostały ponadto zamieszczone ogólne informacje na temat natury i funkcjonowania nowożytnego państwa polsko-litewskiego, z uwzględnieniem pozycji mieszczaństwa w Rzeczypospolitej, roli Gdańska oraz społeczno-kulturowego profilu tego miasta. Relatywne rozbudowanie tych kwestii należy uznać za zasadne w anglojęzycznej publikacji tego typu.

W części drugiej (*Gdańsk – A Bridge*, s. 57–80) szerzej zostały omówione dzieje miasta, a także jego ustrój i rola dla życia politycznego i gospodarczego nowożytnego państwa polsko-litewskiego. Autor podkreślił, że „this city is frequently seen as a bridge between the Baltic Sea and the Mediterranean world” (s. 57). Obserwacja sama w sobie jest interesująca, warto byłoby jednak prześledzić, czy to my współcześnie odbieramy w ten sposób pozycję nowożytnego Gdańska i innych miast hanzeatyckich, czy podobny dyskurs można odnaleźć również w źródłach pochodzących z badanej epoki. Nie zostało to do końca wyjaśnione w narracji. Metafora mostu równie dobrze mogłaby zostać zastąpiona wizją węzłowości, której historiografia z powodzeniem używa w odniesieniu do innych centrów komunikacyjnych (np. Rzymu⁵). W każdym razie koncepcja *bridging role of Gdańsk* (s. 23) nie tylko jest ciekawa, lecz także doskonale wpisuje się w obraz „sieci kontaktów” (różnorodnego typu) Francesca De Gratty.

⁴ Charles WETHERELL, *Historical Social Network Analysis*, International Review of Social History. Supplement, no. 43: 1998, s. 127: “Perhaps the most fundamental analytical division in SNA is between a whole network (WN) and an egocentric (EC) approach”. Zob. też: B. BILECEN, A. AMELINA, op.cit., s. 3–4.

⁵ Por. Matthew Smith ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London–New York 1993, s. 13; Catherine FLETCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome. The Rise of the Resident Ambassador*, Cambridge 2015, s. 101–105.

Rozdział trzeci (*Family*, s. 81–124) dotyczy pochodzenia głównego bohatera i zawiera rozbudowany opis jego rodzinnych więzi. Dla ułatwienia czytelnikowi orientacji w zawłości tych powiązań autor słusznie zamieścił na początku tej części pracy drzewo genealogiczne De Gratty. Według Marii Boguckiej rozdział ten jest niepotrzebnie przydługi i z powodzeniem „mógłby zostać skrócony z korzyścią dla pracy”⁶. Nie do końca jednak można się zgodzić z tą konstatacją. Biorąc pod uwagę jedną z czołowych hipotez autora, według której więzy rodzinne stanowiły podstawę budowy *social network* De Gratty, drobiazgowy opis pochodzenia, a także charakterystyka bliższych i dalszych krewnych głównego bohatera są więcej niż uzasadnione, wręcz niezbędne do zweryfikowania postawionych we wstępie do pracy założeń, a następnie właściwego zrozumienia relacji innego typu, opisanych w kolejnych częściach książki, a nierozzerwalnie związanych z polityką familijną De Gratty. Nie przekonuje natomiast zaprezentowana w tym rozdziale bardzo szeroka wizja *familial network* głównego bohatera. Salamonik napisał, że „the family connections that were built up on friendship relationships allowed a familial network to grow. In this way, the family ties could encompass new members, often along with the new members’ own networks” (s. 83). O ile z teoretycznego punktu widzenia podobne rozumowanie można uznać za uzasadnione, o tyle trudno oprzeć się wrażeniu, że tego typu *friendship relationships* na pewnym etapie trudno już nazywać siecią kontaktów o charakterze rodzinnym. Rozmywa się bowiem tak przecież wyraziste kryterium doboru członków *social network* według powiązań familijnych. Szerzej: zwrócenie przez autora uwagi na rolę kolidacji rodzinnych w funkcjonowaniu społeczeństwa nowożytnej Europy jest bardzo istotne i (również w przypadku De Gratty) odnosi się do zagadnień szczególnie ważnych, takich jak *familial inclusiveness* czy też strategię małżeńskie (s. 83). W kontekście badanej tematyki Salamonikowi udało się wyciągnąć wiele interesujących wniosków, jak np. to, że „trade networks were often based on family ties to strengthen their confidentiality” (s. 88). Uwagę czytelnika przykuwa ponadto analiza strategii matrymonialnych De Gratty, skrupulatnie projektowanych w celu organizacji własnej działalności o charakterze administracyjnym i handlowym, jak również niebagatelna dla rozwoju kariery głównego bohatera rola obywatelstwa miasta Gdańsk, a następnie starań o indygenat szlachecki w Rzeczypospolitej dla synów Francesca (koronny przykład problematyki inkluzywności społecznej)⁷.

⁶ Maria BOGUCKA, [rec.] Michał SALAMONIK, *In Their Majesties’ Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 127: 2020, nr 1, s. 187.

⁷ Opisany przez Salamonika przypadek synów De Gratty stanowi interesujący przykład praktyki nadawania indygenatu, a także konkretnych motywacji i genezy tego procesu w przypadku Paola Antonia, Francesca i Alessandra, zob. M. SALAMONIK, op.cit., s. 109–110. Zob. Wojciech

Czwarta część książki (*Royal Secretary*, s. 125–134) jest ciekawą, acz – jak się wydaje – niewyczerpującą analizą dotyczącą funkcji sekretarza królewskiego, sprawowanej przez Francesca De Grattę. Stanowi ona raczej swoiste *case study* polsko-litewskiego sekretariatu królewskiego epoki Wazów, zawierające ciekawe spostrzeżenia o naturze tego urzędu. Brakuje tu jednak próby wyciągnięcia ogólniejszych wniosków, jak również odniesień do istniejącej literatury⁸. Najważniejsze przedstawione w tej części książki obserwacje dotyczą faktu, że funkcja sekretarza królewskiego w Rzeczypospolitej nie zawsze pociągała za sobą konieczność stałego przebywania na dworze czy w bezpośrednim otoczeniu monarchy, a także, że stanowiła o urzędzie o charakterze głównie prestiżowym, a nie dochodowym (częsty brak jakichkolwiek przychodów finansowych z nim związanych, a nawet – jak w przypadku De Gratty – konieczność czynienia inwestycji). Salamonik zwrócił w swojej pracy szczególną uwagę na bliskie związki głównego bohatera z dworem królewskim również w szerszej perspektywie, dostrzegając, że główne pola jego działalności (pocztowa i mincerska) ściśle wiązały się ze sferą królewskich prerogatyw, czym jeszcze wyraźniej podkreślił wzajemne zależności między gdańskim poczmistrzem a monarchą⁹.

Rozdział piąty (*Postmaster*, s. 135–190) prezentuje karierę pocztową De Gratty w szerokiej, europejskiej perspektywie. Ta część pracy wydaje się szczególnie cenna, ponieważ autorowi udało się umiejętnie uwzględnić specyfikę funkcjonowania poczty w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej na tle rozwoju komunikacji pocztowej w ówczesnej Europie. Salamonik posłużył się w tej części pracy elementami metodologii *connected history*¹⁰, nawiązując do policentrycznej drogi rozwoju i instytucjonalizacji europejskich dróg pocztowych

TYGIELSKI, *Włosi w Polsce XVI–XVII wieku. Utracona szansa na modernizację*, Warszawa 2005, s. 381–384.

⁸ Warto byłoby uwzględnić w analizie interesującą literaturę. Zob. Andrzej WYCZAŃSKI, *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego 1506–1548*, Warszawa 1990; Mirosław KOROLKO, *Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta (1548–1572)*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, t. 31: 1986, s. 45–84; Leszek KIENIEWICZ, *Sekretariat Stefana Batorego. Zbiorowość i kariery królewskich sekretarzy królewskich*, [in:] *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, t. 4, red. Anna IZYDORCZYK, Andrzej WYCZAŃSKI, Warszawa 1986, s. 33–69; Dawid ŻĄDŁOWSKI, *Sekretarze królewscy Władysława IV Wazy – próba analizy prozoprograficznej*, [in:] *Pamiętnik VI Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki*, Wrocław, 24–26 kwietnia 2003 roku, red. Lucyna HARC, Anna MIESIĄC, Wrocław 2005, s. 116–128; Tomasz KEMPA, *Sekretarze królewscy na służbie u Radziwiłłów w drugiej połowie XVI wieku*, [in:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa DUBAS-URWANOWICZ, Jerzy URWANOWICZ, Warszawa 2007, s. 243–271.

⁹ Jak zauważył Wojciech Tygielski, „obecność w strukturach dworskich stwarzała największą szansę na odgrywanie istotnej roli w życiu publicznym, ale szansę dostępną bardzo nielicznym”. Zob. W. TYGIELSKI, *Włosi w Polsce*, s. 365.

¹⁰ Zob. Michael WERNER, Bénédicte ZIMMERMAN, *Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity*, History and Theory, vol. 45: 2006, no 1, s. 30–50.

i komunikacyjnych w ciągu XVII stulecia. Naturalnie w najbardziej szczegółowy sposób potraktowana została geneza i historia poczty gdańskiej, wraz z podkreśleniem jej roli w kontaktach Rzeczypospolitej z państwami Europy Zachodniej (szczególnie z Francją). Autor skupił się następnie na przebiegu kariery pocztowej Francesca oraz na jego strategiach rozwojowych, podkreślając rolę *social network* głównego bohatera dla tych procesów¹¹.

W części szóstej (*Creditor*, s. 191–216) została omówiona rola De Gratty w funkcjonowaniu polsko-litewskiego systemu produkcji monetarnej, ze szczególnym uwzględnieniem mennicy wileńskiej. Autor zwrócił uwagę na wpływ owej aktywności na budowę „sieci kontaktów” bohatera biografii. Dłużnicy i wierzyciele De Gratty (z parą monarszą Janem Kazimierzem Wazą i Ludwiką Marią włącznie) zostali tu przedstawieni jako kluczowy fragment owej *social network*, a budowanie zależności finansowych zaprezentowano tu jako element taktyki budowania pozycji De Gratty w Rzeczypospolitej. Wydaje się, że w tym miejscu autor skutecznie zakwestionował, a przynajmniej podał w wątpliwość, wcześniejsze sądy Wojciecha Tygielskiego dotyczące tego zagadnienia¹². Ponadto w tej części pracy Salamonik interesująco nawiązał do problemu zagranicznej dominacji w polityce monetarnej XVII-wiecznej Rzeczypospolitej, jej genezy oraz skutków gospodarczych dla państwa polsko-litewskiego.

Rozdział siódmy (*Trader*, s. 217–265) dotyczy zaangażowania De Gratty w działalność handlową, jego tytułu faktora królewskiego uzyskanego od Jana Kazimierza w 1649 r., a także, w szerszej perspektywie, roli handlowej miasta Gdańsk. Narracja tej części pracy została niemal w całości zbudowana na podstawie korespondencji Francesca wymienianej ze swoim zięciem i partnerem biznesowym w handlu potażem Janem Wawrzyńcem Wodzickim¹³ w latach 1668–1674. Szczegółowo zostały w tym miejscu potraktowane kwestie techniczne handlu potażem, jego rola w gospodarce Rzeczypospolitej i europejskiej,

¹¹ Zob. W. TYGIELSKI, *Włosi w Polsce*, s. 185: „Liczni włoscy przedsiębiorcy dostrzegali w usługach pocztowych dobry i przyszłościowy interes, ale na ogół starali się łączyć to przedsięwzięcie z działaniami na innych polach. O ile bowiem w XVI wieku poczmistrz był na ogół zatrudniany przez władcę i otrzymywał za swoje usługi stałą pensję, a koszty działalności pokrywał skarb koronny, o tyle później – jak się wydaje – przyjęto zasadę samodzielności finansowej przedsiębiorstwa pocztowego”.

¹² *Ibid.*, s. 366: „Działający w sferze handlu i bankowości dysponowali co prawda bardzo znacznymi jak na polsko-litewskie warunki zasobami finansowymi, ale możliwości ich konsumowania i inwestowania były w praktyce ograniczone do przestrzeni miejskiej”; i dalej: „Status materialny wiązał się także z możliwością udzielania kredytów wpływowym postaciom z kręgów polsko-litewskiej magnaterii, co z punktu widzenia tych ostatnich było bez wątpienia użyteczne, ale raczej nie przynosiło społecznego prestiżu”.

¹³ Korespondencja jest przechowywana w Archiwum Wodzickich z Kościelnik, zob. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Wodzickich z Kościelnik, sygn. 11573/II, 11574/III, 11575/II, 11579/III.

a także dochodowość – wszystko to na tle kontaktów biznesowych De Gratty. Zarysowany przez Salamonika obraz przedstawia jednak Francesca nie tyle jako handlowca, ile raczej managera i konsultanta biznesowego, co wydaje się wyjątkowo trafnym w kontekście równoległej kariery administracyjnej głównego bohatera („Francesco’s function consisted of searching out new markets, staying in touch with foreign correspondents, as well as keeping Jan Wawrzyniec [Wodzicki – D.G.] informed about the development of his businesses – including information about his incomes – and the political situation in Europe”) (s. 263).

W ósmej części pracy (*Legacy*, s. 267–307) można odnaleźć krótką informację na temat śmierci i pochówku De Gratty, a następnie rozważania na temat jego spuścizny. Salamonik zdecydował się omówić cztery przykłady pośmiertnej schedy głównego bohatera: gdańską „Kamienicę” przy Długim Targu 3, jagiellońskie arrasы zastawione u De Gratty przez Jana Kazimierza, bliżej nieokreślone włoskie posiadłości rodzinne w Księstwie Mediolanu oraz listę dłużników i wierzycieli przygotowaną przez Francesca w 1676 r., czyli na łożu śmierci. Salamonik chciał w ten sposób pokazać, że „the four legacies has revealed that they were not only a form of economic capital that Francesco’s heirs inherited after his death, but also a social one” (s. 307) (podobnie jak wcześniej udało mu się dowieść, jak duża część przyszłej kariery De Gratty została „podbudowana” przez działalność i kontakty nawiązane wcześniej przez jego ojca, Giovanniego Antonia) (s. 84–87). Gdańska rezydencja głównego bohatera została przedstawiona jako punkt styku i centrum spotkań sieci kontaktów De Gratty, co symbolicznie zamknęło wcześniejszą narrację w kontekście analizy *social network* głównego bohatera. Ciekawy jest również fragment dotyczący jagiellońskich arrasów oraz ich roli w polityce finansowej Wazów. Sprawa zastawienia ich u De Gratty, a także rozważania dotyczące ich nie do końca wyjaśnionej własności i wartości, stanowi z pewnością ważny aspekt badań nad „potopem” i jego skutkami¹⁴. W tej części pracy została ponadto podkreślona duża rola opiekunów prawnych potomstwa De Gratty: sekretarza Caspara Richtera i zięcia Jana Wawrzyńca Wodzickiego, nie zawsze zgodnych z synami głównego bohatera, a zarządzających jego majątkiem i strefami wpływów (również posiadłościami w Italii). Niezwykle ważną częścią tego rozdziału jest wreszcie *The List of Debtors and Creditors* De Gratty. Dokument ten, którego treść została przedstawiona przez Salamonika w formie tabelarycznej (s. 291–301), świetnie ilustruje grupę postaci utrzymujących finansowe zależności z głównym bohaterem w momencie jego śmierci w 1676 r. Tak wyczerpujące źródło już samo w sobie umożliwia przeprowadzenie różnego typu analiz (zarówno ilościowych, jak i jakościowych) dotyczących grupy, np. jej

¹⁴ Zob. Maria HENNEL-BERNASIKOWA, *Dzieje arrasów króla Zygmunta Augusta*, Kraków 2011.

struktury społecznej, pochodzenia, a także pod względem profesji. Jego rola w analizie „sieci kontaktów” De Gratty jest niewątpliwa. Przykłady wniosków ilościowych na bazie wymienionego dokumentu zostały następnie przedstawione przez autora w formie graficznej, za pomocą diagramów (s. 302–303) charakterystycznych dla wykorzystywanej przezeń metody SNA.

Rozdział dziewiąty (*In Gdańsk I stay*, s. 309–324) stanowi zakończenie pracy i podsumowanie rezultatów przeprowadzonych badań, jak również miejsce na przedstawienie końcowych wniosków i najważniejszych obserwacji. Francesco De Gratta „pursued his career by both familial and social actions as well as through a number of independent economic strategies” (s. 309) oraz „De Gratta’s administrative career as a postmaster at various levels helped him to develop his own business contacts” (s. 310) – konkluduje Salamonik. Ostatni rozdział przedstawia ponadto próbę ukazania kariery De Gratty na tle karier innych czołowych przedstawicieli kolonii włoskiej w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej: Carla Montelupiego, Angèla Marii Bandinellego, Bartolomea Sardiego, Tita Livia Burratiniego, Giovanniego i Bartolomea Cinacchi oraz Giacinta Bianchi¹⁵. Została tu podkreślona rola, jaką miasto Gdańsk odgrywało w życiu głównego bohatera. Salamonik uciekł się w tym miejscu do opisanego go za pomocą trzech metafor: mostu (jako miejsca styku kupców i szlachty, różnych wyznań, kultury merkantylnej i szlacheckiej), domu (jako miejsca urodzenia Francesca oraz centrum jego najbliższych zależności społeczno-ekonomicznych), a także bramy (jako punktu wyjścia Rzeczypospolitej na świat zachodni, miejsca kontaktu, węzła komunikacyjnego). Na koniec autor przeanalizował społeczno-geograficzny kontekst nowożytnej Rzeczypospolitej jako potencjalnej przestrzeni rozwoju kariery dla *newcomers* (jak określa De Grattę i współczesne mu postacie o podobnym profilu pochodzeniowo-społecznym), zrywając w pewien sposób ze stereotypem absolutnej dominacji szlacheckiej we wszystkich potencjalnych dziedzinach rozwoju i samorealizacji społecznej¹⁶. Jak słusznie zauważył Salamonik, „despite the complaints of the nobility about newcomers who made rapid careers in the postal, monetary and news sectors, the nobility did not sufficiently strive to limit this practice” (s. 322), w interesujący sposób adaptując elementy socjologicznej teorii Anthony’ego Giddensa na temat nowożytnych systemów ekspertów dla polsko-litewskiej rzeczywistości XVII stulecia¹⁷. W końcowych wnioskach autor podkreślił, że „the main

¹⁵ Zob. W. TYGIELSKI, *Włosi w Polsce*, s. 184–185, 276–288.

¹⁶ Zob. Dorota GREGOROWICZ, *Biografia dygresyjna. O kanoniku warmińskim i o metodzie*, [rec.] Wojciech TYGIELSKI, *Dylematy włoskiego emigranta. Giovanni Battista Jacobelli (1603–1679) śpiewak i kapelan nadworny, kanonik warmiński*, *Zapiski Historyczne*, t. 86: 2021, z. 2, s. 141–142, DOI: <http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2021.15>.

¹⁷ Por. Anthony GIDDENS, *The Consequences of Modernity*, Cambridge 2015.

spheres that gave an opportunity for newcomers to pursue their careers were mainly associated with postal and monetary systems as well as the Royal Secretary's duties" (s. 323). Francesco De Gratta wykorzystał wszystkie z tych dróg. Salamonik wskazał wreszcie na rolę relacji natury klientalnej (w przypadku głównego bohatera książki – opartych głównie na jego działalności kredytowej) jako czynnika dominującego w budowie wczesnonowożytnej kariery (dla De Gratty – kariery administracyjnej, lecz aspekt ten można by z powodzeniem odnieść również do sfery politycznej i gospodarczej).

Mocną stroną pracy jest z pewnością jej imponująca podstawa źródłowa. Salamonik wykorzystał materiały pochodzące z archiwów i bibliotek polskich, włoskich, francuskich, niemieckich, szwedzkich, angielskich, a także holenderskich. Recenzowana książka stanowi wyraźny obraz rzetelności i pieczołowitości przeprowadzonych przez niego badań. W narracji Salamonika rzuca się ponadto w oczy uważna krytyka wewnętrzna wykorzystywanych źródeł, a także analityczne podejście do obecnego w nich dyskursu, co świadczy o wysokiej świadomości metodologicznej i dobrym warsztacie. Na czytelnika wrażenie robi wreszcie różnorodność wykorzystanej w badaniach dokumentacji. Autor przyznał, że źródła epistolograficzne (nawet korespondencja głównego bohatera pracy, która wydawałaby się przecież kluczowa dla badania jego kontaktów i relacji) nie zawsze okazywały się przydatne dla przeprowadzenia analizy SNA i odpowiedniej budowy narracji ze względu na ich lakoniczność i jednostronność (s. 59). Potwierdza to pewną istniejącą w XVII-wiecznej epistolografii „prywatnej” konwencję, scharakteryzowaną niedawno przez Wojciecha Tygielskiego, przy okazji wydania równoległej chronologicznie analizy listów kanonika Giovanniego Battisty Jacobellego¹⁸. Obok korespondencji Salamonik z powodzeniem wykorzystał jednak inne typy źródeł: akta urzędowe miasta Gdańska, inwentarze, rachunki kupieckie, dokumenty pocztowe, awiza, a także akta publiczne różnego typu, z tymi wychodzącymi z królewskiej kancelarii włącznie.

Z punktu widzenia nakreślonych we wstępie celów badawczych i ich realizacji recenzowana pozycja powinna zostać uznana za satysfakcjonującą czytelnika. Zaprezentowana w książce rekonstrukcja „sieci kontaktów” De Gratty jest bardzo szczegółowa i wydaje się przekonująca. Powiązania między sferami rodzinną, administracyjną i ekonomiczną głównego bohatera zostały wyraźnie zarysowane. Praca pozostaje przy tym mimo wszystko biografią: *ego-centric approach* spełnił tutaj swoje zadanie. Udanym zabiegiem autora jest ponadto wyodrębnienie i szczegółowa charakterystyka grup kontaktów (ang. *clusters*) głównego bohatera. Pokazało to rzeczywiście złożoność, wielokierunkowość,

¹⁸ Wojciech TYGIELSKI, *Dylematy włoskiego emigranta. Giovanni Battista Jacobelli (1603–1679) śpiewak i kapelan nadworny, kanonik warmiński*, Warszawa 2019.

a jednocześnie przemyślność i spójność sieci komunikacyjnych De Gratty, co potwierdza uzasadniony wybór metodologii SNA dla badanej tematyki.

Choć autor postawił wiele interesujących hipotez, nie usiłował za wszelką cenę rozwiązać wszystkich wyodrębnionych przez siebie problemów badawczych, pozostawiając niektóre z postawionych pytań otwarte. Jest to niewątpliwie atut pracy i wyraz samoświadomości badawczej Salamonika. Koronnym przykładem mogą być tutaj rozważania na temat tego, czy De Gratta dzierżył w trakcie swojej kariery tytuł Głównego Poczmiistrza Rzeczypospolitej, czy też nie (s. 186–187).

Szczególnie przekonującą częścią pracy jest w opinii recenzentki ta poświęcona strategii budowania przez Francesca systemu zależności finansowych. „Considering De Gratta’s social status, his creditor actions can be seen as tactics directed towards his social advancement as well as the establishment of a business network” (s. 216) – zauważył Salamonik; i dalej: De Gratta „used his credit not only to enrich himself, but also to build his social network” (s. 313). Należy zatem podkreślić, jak budowa *social network* głównego bohatera nie była celem samym w sobie, ale prowadzonym z premedytacją procesem, służącym wzmocnieniu jego pozycji, rozwojowi kariery, a w konsekwencji – dalszemu bogaceniu się. Najlepszym tego przykładem jest zbudowanie przezeń ścisłej zależności finansowej z dworem królewskim Jana Kazimierza Wazy i Ludwiki Marii.

Warto w tym miejscu dodać, że książka została wydana w sposób staranny, pracę z nią ułatwia indeks osobowy, a kolorowe ilustracje zamieszczone na końcu publikacji są dobrej jakości i zostały właściwie dobrane, o czym świadczą obecne w tekście odniesienia do tychże.

Recenzowaną pracę cechuje jednak także szereg słabszych punktów. Najbardziej rzucającym się w oczy mankamentem jest chyba jakość występujących w tekście transkrypcji źródłowych (szczególnie w przypisach, gdzie są one obszerne, ale niejednokrotnie również w narracji głównej). We wszystkich pojawiających się w książce językach źródłowych (łacina, staropolski, włoski) stoją one na słabym poziomie, są niestaranne, a ich tekst nie został poddany przyjętej w historiografii modernizacji¹⁹. W niektórych miejscach trzeba się solidnie nagłowić, aby zidentyfikować właściwy sens cytatu. Wydaje się, że autor przecenił swoje zdolności językowe, co w kilku miejscach doprowadziło do błędnej interpretacji i pochopnych wniosków badawczych. Przykładowo

¹⁹ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX wieku*, red. Kazimierz LEPSZY, Wrocław 1953; Giampaolo TOGNETTI, *Criteri per la trascrizione dei testi medievali latini e italiani* (Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato, vol. 51), Roma 1984; zob. też: *Jak wydawać teksty dawne*, red. Karolina BOROWIEC, Dorota MASŁEJ, Tomasz MIKA, Dorota ROJSZCZAK-ROBIŃSKA, Poznań 2017.

włoskie wyrażenie *spedicione de' suoi affari* (abstrahując od błędnej transkrypcji w korpusie głównym tekstu) w żaden sposób nie łączy się, jak sugeruje autor, z działalnością handlową De Gratty. Słowo *spedicione* nie dotyczy bowiem w tym kontekście handlu czy spedycji dóbr, a odnosi się do kwestii „prowadzenia” szeroko pojętych interesów, które – jak wynika z cytowanych fragmentów – dotyczyły raczej spraw pocztowych niż handlowych (por. s. 149).

Z punktu widzenia koncepcji pracy i postawionych celów badawczych nie do końca przekonujące wydaje się założenie, według którego Francesco De Gratta miał w ogóle jakiś jasno określony plan realizacji własnej kariery w Rzeczypospolitej, choć próba nakreślenia pewnej taktyki głównego bohatera została słusznie włączona w podstawowe pytania badawcze zaprezentowane we wstępie. Samo sformułowanie problemu (*How did Francesco De Gratta pursue his career in Poland-Lithuania?*) (s. 24) wydaje się nie do końca właściwe, ponieważ zawiera w sobie automatyczną afirmację hipotezy postawionej przez autora, która najpierw powinna była zostać sprawdzona, aby dopiero następnie stanowić podstawę jednego z kluczowych problemów badawczych. Kwestia terminologiczna dotycząca koncepcji nowożytnej „kariery” została zresztą przez Salamonika w interesujący sposób pogłębiona, w kontekście dyskursu historiograficznego dotyczącego powiązań klientalnych i patronatu, szczególnie na podstawie prac Antoniego Mączaka i Joela Shindlera²⁰. Tym bardziej dziwi założenie *a priori* istnienia jakiegokolwiek „planu kariery” *newcomera* De Gratty.

Praca zawiera w sobie wiele odważnych tez i sądów, nie ze wszystkimi jednak jestem gotowa się zgodzić, jak np. z uwagą, że „in the face of the language situation in this part of Europe, Francesco De Gratta’s knowledge of Italian can be not seen as ‘an essential prerequisite’ to pursuing his businesses in the city of Gdańsk, but rather as a barrier” (s. 24). Nawet w kontekście cytowanej literatury²¹ trudno zrozumieć, dlaczego znajomość języka włoskiego miałaby stanowić dla De Gratty jakąkolwiek przeszkodę w jego gdańskim środowisku, skoro płynnie porozumiewał się również w językach polskim i niemieckim. Przeciwnie,

²⁰ Joel SHINDER, *Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648–1750: A New Perspective*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 16: 1973, s. 217–237; Antoni MĄCZAK, *The Structure of Power in the Commonwealth of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, [in:] *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, eds. Maria BOGUCKA, Jan K. FEDOROWICZ, Henryk SAMSONOWICZ, Cambridge 1982, s. 109–137; idem, *From Aristocratic Household do Princely Court. Reconstructing Patronage in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, [in:] *Money, Prices and Power in Poland, 16–17th Centuries. A Comparative Approach*, ed. Antoni MĄCZAK, Aldershot 1995, s. 315–327.

²¹ Zob. Francesco GUIDI-BRUSCOLI, *Creating Networks through Languages: Italian Merchants in Late Medieval and Early Modern Europe*, [in:] *Commercial Networks and European Cities, 1400–1800*, eds. Andrea CARACAUSI, Christof JEGGLE, London 2015, s. 66.

autor sam podkreśla przecież wielokrotnie wagę jego kontaktów z innymi członkami kolonii włoskiej w Rzeczypospolitej, a także poza jej granicami (w sposób szczególny w zakresie handlu potażem).

Wykorzystana przez Salamonika bibliografia ma międzynarodowy i wielojęzyczny charakter i prezentuje się solidnie, szczególnie dla zagadnień kluczowych dla poruszanego tematu, takich jak historia komunikacji, poczty czy migracji w nowożytnej Europie. Ponieważ jednak książka jest bardzo bogata w różne wątki poboczne, powinno to znaleźć w jakimś stopniu odbicie w wykorzystanej bibliografii, która nie została w tym kontekście znacząco poszerzona. Brak np. jakichkolwiek odniesień bibliograficznych do kontrowersyjnej przecież w historiografii afirmacji, że „in the state-building theories, Poland-Lithuania and its noble governance system is described as a failure. Even the Commonwealth's development in the seventeenth century is usually depicted in terms of gradual destruction” (s. 38)²².

Pośród drobniejszych uwag należy wspomnieć występujące w tekście literówki. W niektórych częściach pracy wątpliwości budzi ponadto budowa i niepotrzebne mnożenie przypisów (zob. np. s. 196–198).

Podsumowując, wydaje się, że zamysł zastosowania metodologii SNA w celu podjęcia się napisania tej specyficznej biografii Francesca De Gratty należy uznać za udany. Autor zauważył, że powiązania społeczne głównego bohatera ściśle łączyły się z tymi dotyczącymi sfery jego działalności administracyjno-gospodarczej, stanowiącymi podstawę rozwoju mieszczańskiej kariery w nowożytnej Rzeczypospolitej, i tę właśnie hipotezę postawił w centrum swojej analizy. W tym miejscu należy wyjaśnić, że metodologia SNA nie dąży przecież jedynie do rekonstrukcji sieci kontaktów, ale również do stworzenia możliwości spojrzenia na opisywany problem badawczy z punktu widzenia owych powiązań. *Social network* staje się konkretną perspektywą historyczną, a rekonstrukcja „sieci” nie jest celem samym w sobie (podobnie jak nie okazała się nią u Salamonika, który postawił na *ego-centric approach* i skupienie uwagi na postaci gdańskiego biznesmena). Warto zauważyć, że autor zwrócił uwagę nie tylko na zależności między poszczególnymi osobami, lecz także między odległymi geograficznie obszarami, jak również różnymi typami działalności prowadzonej przez De Grattę na terenie Gdańska i Rzeczypospolitej.

Recenzowana praca stanowi ważny głos w historiografii w temacie historii migracji na terenie nowożytnego państwa polsko-litewskiego, szczególnie

²² Zob. Robert I. FROST, *Liberty without Licence? The Failure of Polish Democratic Thought in the Seventeenth Century*, [in:] *Polish Democratic Thought from the Renaissance to the Great Emigration: Essays and Documents* (East European Monographs, no. 289), eds. Mieczysław B. BISKUPSKI, James S. PULA, New York 1990, s. 29–54; z drugiej strony tradycyjne ujęcie krytyczne Władysława Konopczyńskiego, zob. Władysław KONOPCZYŃSKI, *Liberum veto: studium porównawczo-historyczne*, Kraków 2002, s. 173.

w kontekście kolonii włoskiej²³. Przedstawia ponadto interesujący obraz Rzeczypospolitej z „mieszczańskiego” punktu widzenia, kontrastujący ze zdecydowanie częściej pojawiającą się perspektywą „szlachtocentryczną”. Książka stawia wreszcie w nowym, interesującym świetle funkcjonowanie systemu pocztowego w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. Ilustruje jego aspekty techniczne, wzajemne kontakty i współpracę w ramach połączeń pocztowych, relacje poczmistrzów ze szlacheckimi elitami Rzeczypospolitej, przywileje królewskie dotyczące funkcjonowania dróg pocztowych, a także nakładanie się kompetencji na różnych poziomach komunikacji pocztowej (np. poczta gdańska – poczta Rzeczypospolitej). Podkreślona została w tym kontekście ważna rola Gdańska – jako jednego z najważniejszych lokalnych centrów komunikacyjnych²⁴.

Ogólna ocena książki nie jest łatwa. Ogromna liczba wątków, o różnym stopniu pogłębienia, niejednokrotnie budzi u czytelnika uczucie chaosu. Wynika to w dużej mierze z zastosowanej metodologii, która mimo że daje niewątpliwie interesujące rezultaty badawcze, nie ułatwia budowania narracji historycznej o wysokim stopniu spójności. Zasadnicza trudność badawcza polega

²³ Pośród najważniejszych dotychczasowych prac dotyczących kolonii włoskiej w nowożytnej Rzeczypospolitej zob. Francesco Focault DE DAUGNON, *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII. Note storiche con brevi cenni genealogici, araldici e biografici*, vol. 1, Crema 1905; Antoni HNIŁKO, *Włosi w Polsce. 1. Tytus Liwjuż Boratyni, dworzanin Króla Jana Kazimierza, mincarz i uczony*, Kraków 1922; Karolina TARGOSZ, *Hieronim Pinocci. Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce XVII wieku* (Monografie z dziejów nauki i techniki, t. 41), Wrocław 1967; Domenico CACCAMO, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania, 1558–1661. Studi e documenti*, Firenze 1970; Danuta QUIRINI-POPŁAWSKA, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław 1973; Domenico CACCAMO, *Osservatori italiani della crisi polacca a metà del Seicento. La Relazione di S. Cefali e le Replicazioni di C. Masini*, Archivio Storico Italiano, vol. 132: 1974, no. 2/4 (480/482), s. 309–379; Danuta QUIRINI-POPŁAWSKA, *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980; Rita MAZZEI, *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia del Seicento* (Studi e ricerche storiche, vol. 32), Milano 1983; Andrzej POŚPIECH, *W służbie króla czy Rzeczypospolitej? Włoscy sekretarze Jana III Sobieskiego*, [in:] *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Marcin KAMLER, Adam MANIKOWSKI, Henryk SAMSONOWICZ, Andrzej WYROBISZ, Warszawa 1989, s. 151–165; Rita MAZZEI, *Itinera mercatorum. Circolazione di uomini e beni nell'Europa centro-orientale*, Lucca 1999; Gaetano PLATANIA, *Viaggi, mercatura e politica. Due lucchesi nel Regno dei Sarmati europei nel XVII secolo: Pietro e Tommaso Talenti*, Viterbo 2003; W. TYGIELSKI, *Włosi w Polsce*, passim; idem, *Dylematy włoskiego emigranta*, passim.

²⁴ Zob. dotychczasowe prace na temat komunikacyjnej roli Gdańska, np. Kazimierz LE-NARTOWICZ, *Historja Polskiej Królewskiej Poczty w Gdańsku od roku 1654 do roku 1793 spisana na podstawie niemieckich źródeł historycznych*, Gdańsk 1924; Gehrard SCHÜLER, *Danzigs Postgeschichte und Poststempel*, Hamburg 1957; Kazimierz MALISZEWSKI, *Gdańsk jako ośrodek transferu informacji i komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII–XVIII wieku*, [in:] *Mieszczaństwo gdańskie. Sesja naukowa 21–23.11.1996*, red. Stanisław SALMONOWICZ, Gdańsk 1997, s. 223–238.

bowiem na tym, że analiza „sieci kontaktów” dobrze sprawdza się w przypadku sytuacji statycznych, podczas gdy dla konstrukcji biografii czy odtwarzania jakiegokolwiek procesu historycznego staje się nie lada wyzwaniem²⁵. Bez połączenia osobistego doświadczenia jednostki z leżącymi u jego podstaw różnorodnymi czynnikami społecznymi, kulturowymi i politycznymi biografistka jednak ryzykowałaby studiowanie poszczególnych bohaterów w swoistym oderwaniu od otaczającej ich przecież rzeczywistości historycznej. Analiza dokonana z perspektywy *social network* uprawnia natomiast do badania postaci, rozumianych jako integralne elementy procesów i relacji społecznych, co stanowi ogromną zaletę tego ujęcia.

In Their Majesties' Service jest być może pracą niedoskonałą w formie, ale za to niezwykle inspirującą, otwierającą nowe horyzonty dla badań historycznych, wykorzystującą metody wyrosłe na kanwie badań socjologicznych, również w zakresie biografistyki, a przy okazji bogatą w treści i dostarczającą mnóstwo ważnych i niezmiernie ciekawych informacji o życiu społecznym i gospodarczym siedemnastowiecznego państwa polsko-litewskiego. Zachęca do korzystania z odrzuconych w ostatnich latach w historiograficzny kąt, a przecież bezsprzecznie użytecznych, metod ilościowych. Stanowi wyraz dociekliwości i pracowitości historyka, skrupulatnego formułowania pytań i problemów badawczych, a także kreatywnego wnioskowania historycznego, które zasługują na uznanie.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, Matthew S. *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*. London, New York: Routledge, 1993.
- Armitage, Neil. “The Biographical Network Method.” *Sociological Research Online* 21/2 (2016): 165–179. <https://doi.org/10.5153/sro.3827>.
- Bilecen, Başak and Anna Amelina. *A Network Approach to Migrants' Transnational Biographies*. Frankfurt am Main: Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, 2017.
- Bogucka, Maria. Review of *In Their Majesties' Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, by Michał Salamonik. *Kwartalnik Historyczny* 127/1 (2020): 186–188.
- Borowiec, Karolina, Dorota Masłej, Tomasz Mika and Dorota Rojszczak-Robińska, eds. *Jak wydawać teksty dawne*. Poznań: Wydawnictwo Rys, 2017.
- Caccamo, Domenico. *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania, 1558–1661. Studi e documenti*. Firenze: Le Lettere, 1970.

²⁵ Neil ARMITAGE, *The Biographical Network Method*, *Sociological Research Online*, vol. 21: 2016, issue 2, s. 165–179, DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.3827>.

- Caccamo, Domenico. "Osservatori italiani della crisi polacca a metà del Seicento. La Relazione di S. Cefali e le Replicazioni di C. Masini." *Archivio Storico Italiano* 132 (1974) issue 2/4 (480/482): 309–379.
- Denzin, Norman Kent. *Interpretive Biography*. Newbury Park: Sage, 1989.
- Fletcher, Catherine. *Diplomacy in Renaissance Rome. The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Focault De Daugnon, Francesco. *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII. Note storiche con brevi cenni genealogici, araldici e biografici*, vol. 1. Crema: Plausi e Cattaneo, 1905.
- Frost, Robert I. "Liberty without Licence? The Failure of Polish Democratic Thought in the Seventeenth Century." In *Polish Democratic Thought from the Renaissance to the Great Emigration: Essays and Documents*, edited by Mieczysław B. Biskupski and James S. Pula, 29–54. New York: Columbia University Press, 1990.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2015.
- Gregorowicz, Dorota. "Biografia dygresyjna. O kanoniku warmińskim i o metodzie." Review of *Dylematy włoskiego emigranta. Giovanni Battista Jacobelli (1603–1679) śpiewak i kapelan nadworny, kanonik warmiński*, by Wojciech Tygielski. *Zapiski Historyczne* 86/2 (2021): 137–152. <http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2021.15>.
- Guidi-Bruscoli, Francesco. "Creating Networks through Languages: Italian Merchants in Late Medieval and Early Modern Europe." In *Commercial Networks and European Cities, 1400–1800*, edited by Andrea Caracausi and Christof Jeggle, 65–80. London: Routledge, 2015.
- Hennel-Bernasikowa, Maria. *Dzieje arrasów króla Zygmunta Augusta*. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2011.
- Hniłko, Antoni. *Włosi w Polsce. 1, Tytus Liwjuż Boratyni: dworzanin Króla Jana Kazimierza, mincarz i uczony*. Kraków: Drukarnia Literacka pod zarządkiem L. K. Górskiego, 1922.
- Kempa, Tomasz. "Sekretarze królewscy na służbie u Radziwiłłów w drugiej połowie XVI wieku." In *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, edited by Ewa Dubas-Urwanowicz and Jerzy Urwanowicz, 243–271. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.
- Kieniewicz, Leszek. "Sekretariat Stefana Batorego. Zbiorowość i kariery królewskich sekretarzy królewskich." In *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, vol. 4, edited by Anna Izydorczyk and Andrzej Wyczański, 33–69. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Konopczyński, Władysław. *Liberum veto: studium porównawczo-historyczne*. Kraków: Universitas, 2002.
- Korolko, Mirosław. "Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta (1548–1572)." *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 31 (1986): 45–84.
- Lenartowicz, Kazimierz. *Historja Polskiej Królewskiej Poczty w Gdańsku od roku 1654 do roku 1793 spisana na podstawie niemieckich źródeł historycznych*. Gdańsk: Drukarnia Gdańska, 1924.
- Lepszy, Kazimierz, ed. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do poł. XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.
- Maliszewski, Kazimierz. "Gdańsk jako ośrodek transferu informacji i komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII–XVIII wieku." In *Mieszczanieństwo*

- gdańskie. *Sesja naukowa 21–23.11.1996*, edited by Stanisław Salmonowicz, 223–238. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997.
- Mazzei, Rita. *Itinera mercatorum. Circolazione di uomini e beni nell'Europa centro-orientale*. Lucca: M. Pacini Fazzi, 1999.
- Mazzei, Rita. *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia del Seicento*. Milano: Franco Angeli, 1983.
- Mączak, Antoni. "From Aristocratic Household do Princely Court. Reconstructing Patronage in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." In *Money, Prices and Power in Poland, 16–17th Centuries. A Comparative Approach*, edited by Antoni Mączak, 315–327. Aldershot: Ashgate Publishing, 1995.
- Mączak, Antoni. "The Structure of Power in the Commonwealth of the Sixteenth and Seventeenth Centuries." In *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, edited by Maria Bogucka, Jan K. Fedorowicz and Henryk Samsonowicz, 109–137. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Österberg, Eva. "Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault." In *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, edited by Kjell Peterson, 321–332. Stockholm: Clio, 1996.
- Platania, Gaetano. *Viaggi, mercatura e politica. Due lucchesi nel Regno dei Sarmati europei nel XVII secolo: Pietro e Tommaso Talenti*. Viterbo: Sette città, 2003.
- Pośpiech, Andrzej. "W służbie króla czy Rzeczypospolitej? Włoscy sekretarze Jana III Sobieskiego." In *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, edited by Marcin Kamler, Adam Manikowski, Henryk Samsonowicz and Andrzej Wyrobisz, 151–165. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1980.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Schüler, Gehrard. *Danzigs Postgeschichte und Poststempel*. Hamburg: [s.n.], 1957.
- Scott, John. *Social Network Analysis*. Los Angeles: Sage, 2013.
- Shinder, Joel. "Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648–1750: A New Perspective." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16 (1973): 217–237.
- Targosz, Karolina. *Hieronim Pinocci. Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.
- Tognetti, Giampaolo. *Criteri per la trascrizione dei testi medievali latini e italiani*. Roma: [s.n.], 1984.
- Tygielski, Wojciech. *Dylematy włoskiego emigranta. Giovanni Battista Jacobelli (1603–1679) śpiewak i kapelan nadworny, kanonik warmiński*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2019.
- Tygielski, Wojciech. *Włosi w Polsce XVI–XVII wieku. Utracona szansa na modernizację*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”, 2005.
- Wasserman, Stanley and Katherine Faust. *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Werner, Michael and Bénédicte Zimmerman. "Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity." *History and Theory* 45/1 (2006): 30–50.

Wetherell, Charles. "Historical Social Network Analysis." *International Review of Social History. Supplement* 43 (1998): 125–144.

Wyczański, Andrzej. *Między kulturą a polityką: sekretarze królewscy Zygmunta Starego 1506–1548*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.

Żądłowski, Dawid. "Sekretarze królewscy Władysława IV Wazy – próba analizy proporzograficznej." In *Pamiętnik VI Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki, Wrocław, 24–26 kwietnia 2003 roku*, edited by Lucyna Harc and Anna Miesiąc, 116–128. Wrocław: Koło Naukowe Studentów Archiwistyki Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.

